

חלק באלוקי ישראל

**קדושה ואחדות • מלחמת האומות בישראל • מלחמתה של
יון • י"ג מידות ומעוז צור • הגלוי והנסתר שבמקדש • סיכום**

מלכות יון הרשעה, אחת מארבע המלכיות ששעברו את ישראל, מהדהדת בעולמם של חז"ל אף במקראות שעניינם קודם לבריאת העולם*. אנו נעיין בשתי דרשות שונות של שני מדרשים שונים על הפסוק המתאר את ייסוריו של איוב, "לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז" (איוב ג, כה). הפסוק נדרש ע"י חז"ל בשני פנים: הפן הראשון מוצא בו רמז לצרות יעקב אבינו: "לא שלותי מעשו, ולא שקטתי מלבן, ולא נחתי מדינה ויבא רוגז, בא עלי רוגזו של יוסף" (בראשית רבה פד, ג). הפן האחר מוצא בו רמז לשעבוד ארבע מלכויות - "לא שלותי מבבל, ולא שקטתי ממדי, ולא נחתי מיון, ויבא רוגז באדום" (שמות רבה כו, א). אולם נראה, שאין מחלוקת בין המדרשים, אלא ישנה הקבלה בין צרותיו של יעקב לצרותיו של עם ישראל, בבחינת "מעשה אבות סימן לבנים".

הספורנו מבאר בפסוק "אלה תולדות יעקב" (בראשית לז, ב), שמאז שיצא מבית אביו שימשו קורותיו ומעשיו סימן לאבותינו בגלות הראשונה; ומאז שחזר אל ארץ אבותיו, קורותיו ומעשיו שימשו סימן לאבותינו בימי בית שני וחורבנו וגלותו וגאולתו בקץ הימים. שלושים וארבע השנים

* "והארץ היתה תוהו ובוהו" (בראשית א, ב), "וחושך" – זה גלות יון" (בראשית רבה ב, ד).

שיצא מבית אבא עד לחזרתו לארץ מסמלים את תקופת הבית הראשון, וחמישים השנים שיעקב חוזר לארץ ישראל מסמלים את תקופת הבית השני. מעשה דינה הוא בחינת "מעשה אבות", והוא מסמל את מה שיקרה לעתיד לבנים בגלות יון.

בימי החנוכה נתמקד במהות הקשר בין מעשה דינה לבין מלכות יון.

קדושה ואחדות

את הפסוק "והארץ היתה תוהו ובוהו" (בראשית א, ב) דורשים חז"ל, "והושך - זה גלות יון שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזירותיהן, שהיתה אומרת להם, 'כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלוקי ישראל'" (בראשית רבה ב, ד).

ויש לעיין בדרשה זו. חז"ל מציינים שהיוונים גזרו גזרות חמורות על ישראל: שלא לשמור שבת, מילה, חודש, ושכל בתולה תיבעל להגמון תחילה, ועוד (ראש השנה יט ע"א). וא"כ מה מצאו חז"ל בגזרה של כתיבה על קרן השור "אין לכם חלק באלוקי ישראל", והרי גזרה זו נראית, לכאורה, שולית? ועוד, לכאורה, יש במשפט זה סתירה מיניה וביה, שמשמעות המשפט הזה, שהוא 'אלוקי ישראל', אך לנו אין חלק בו, אך אם אכן כך הוא של ישראל אין חלק בו, שוב איננו אלקי ישראל!?

נברר תחילה את המקור לביטוי "חלק באלוקי ישראל".

נראה שהמקור הוא בפסוקים הבאים: "ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים ונדחת והשתחווית להם ועבדתם אשר חלק ה' אלוקיך אותם לכל העמים תחת כל השמים. ואתכם לקח ה' ויוצא אתכם מכור הברזל ממצרים להיות לו לעם נחלה כיום הזה" (דברים ד, יט-כ). כאן מבואר החילוק בין ישראל לאומות. ומבאר שם הרמב"ן שהאומות נמצאות תחת השגחה של כוחות אחרים, שרים, כוכבים ומזלות, והם הקרויים אלוהים אחרים הממונים על האומות, אך עם ישראל נמצא אך ורק תחת השגחתו הישירה של הקב"ה, כדי שנהיה לו לחלק ולנחלה, סגולה מכל העמים. זה שאמר הפסוק "כי חלק ה' עמו, יעקב חבל נחלתו" (דברים לב, ט).

חז"ל משלו משל, למלך שהיה לו שדה ונתנה לאריסין, התחילו האריסין נוטלין וגונבין אותה. נטלה מהם ונתנם לבניהם, התחילו להיות רעים יותר מן הראשונים. נולד לו בן, אמר להם צאו מתוך שלי, אי אפשר שתהיו בתוכה, תנו לי חלקי שאהיה חבירו. כך כשבא אברהם אבינו לעולם יצא ממנו פסולת - ישמעאל ובני קטורה. כשבא יצחק יצאה ממנו פסולת - עשו ואלופיו, חזרו להיות רעים יותר מן הראשונים. וכשבא יעקב - לא יצא ממנו פסולת, אלא נולדו כל בניו כשרין כמותו... שנא' - 'כי יעקב בחר לו י-ה' (תהילים קלה, ד), ואומר 'כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו' (ילקוט שמעוני האזינו, רמז תתקמב).

ומבואר שלפסוק זה שתי משמעויות: הראשונה, שאנו חלקו של אלוקים, אך האומות חולקו לאלוהים אחרים, וזהו "יעקב חבל נחלתו" - יש קשר ישיר בין ישראל להקב"ה, ואנו מחוברים אליו בחבל; ומשמעות שנייה 'כי חלק ה' עמו' - שהחלק של ה' קב"ה נמצא בנו, בישראל. וכן כתב בספר התניא, שנשמת ישראל "היא חלק אלוך ממעל ממ ש, כמו שכתוב ויפח באפיו נשמת חיים" (בראשית ב, ז) ואתה נפחת ב', וכמ"ש בזוהר מאן דנפח מתוכיה נפח, פי' מתוכו ומפנימיותו" * (תניא, ליקוטי אמרים, פרק ב), ומבואר - שהאלוקות טבועה בתוכנו.

ודרשו חז"ל עה"פ "זה א-ל ו א נ ו ה ו" (שמות טו, ב): 'ואנוהו' מלשון א נ י ו ה ו א, "הוי דומה לו - מה הוא... אף אתה..." (שבת קלג ע"ב), שעלינו להידמות להקב"ה, "אני" כמו "הוא". וכדי שחלק ה' יהיה טבוע בנו, אנו צריכים לפתח בנו שתי מידות - קדושה ואחדות. להידמות לו בחינת "קדושים תהיו כי קדוש אני" (ויקרא יט, ב), ללא פסולת כלל, בדרגת יעקב שלא היה בו כלל פסולת, ומיעקב ואילך חלה ההזדהות והדמיון בין ישראל לה'. ועוד, לשאוף לאחדות בחינת "אתה אחד ושםך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ". וכדי לשאוף לאחדות עם הקב"ה יש להשיג אחדות של עם ישראל:

שורש אחדותו יתברך שמו מחייב שיהיה כלליות העם הקדוש
הישראלי מתאחדים יחד באהבה ואחוה וריעות, אגודים יחד

* וראה שם שבני ישראל היא נשמה אחת בגופים מחולקים, אך זה בכוח, ועלינו לגלות זאת בפועל.

צמודים כאיש אחד בלי שום פירוד והתחלקות, כי כן כאשר הבורא יתברך שמו הוא האחד הפשוט... ככה לעומת זה העם הקדוש הישראלי בהיות נשמתם אצולה ממקור האחדות... לזאת גם המה מחויבים להתאחד יחד...

ולזה יסדו לנו מסדרי התפילות 'אתה אחד ושםך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ'... כי אחדות העם הקדוש הישראלי מעיד על אחדותו יתברך שמו. ולזאת הנה הוא מבואר קושי עוון המחלוקת (בעם ישראל) כי הוא ממש כמו עבודה זרה, יען כי הפירוד ההווה מן המחלוקת הוא היפוך האחדות וכאילו מעיד על עצמו שאין לו חלק באלו קי ישראל אשר הוא מקור האחדות... כי בהיות המחלוקת... שוב אין כאן מי שיעיד על אחדותו יתברך (ו) דוד טעביל, מחבר הספר נחלת דוד, בית דוד דרוש (ו).

וכן כתב בעל התניא:

ולכן נקראו כל ישראל אחים ממש, מצד שרש נפשם בה' אחד, רק שהגופים מחולקים... כי יסוד שרש כל התורה הוא להגביה ולהעלות הנפש על הגוף מעלה מעלה עד עיקרא ושרשא דכל עלמין, וגם להמשיך אור א"ס ב"ה בכנסת ישראל כמ"ש לקמן, דהיינו במקור נשמות כל ישראל, למהוי אחד באחד דוקא, ולא כשיש פירוד ח"ו בנשמות, דקב"ה לא שריא באתר פגים, וכמ"ש 'ברכנו אבינו כולנו יחד באור פניך', וכמ"ש במקום אחר באריכות (תניא פל"ב).

חז"ל משלו משל קולע בדרשה על הפסוק "הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה" (עמוס ט, ו). "למה הדבר דומה? לפלטרין שהיתה בנויה על גבי הספינות, כל זמן שהספינות מחוברות פלטרין שעל גביהן עומדת; אך כשהם נפרדים - הפלטרין נופלת למים" (תנחומא בהעלותך, סימן יא). וכן כסאו של הקב"ה איתן ויציב כשישראל מאוחדים למטה, וזהו "ואגודתו על ארץ יסדה" עיי"ש.

שתי המידות שציינו לעיל - קדושה, נקיות מפסולת; ואחדות - קשורים זה בזה. כי אם יש פסולת בישראל - לא תיתכן אחדות, ולכן על עשיו נאמר שהוא לקח את "נפשות ביתו" (בראשית לו, ו), לשון רבים, ואילו

על ישראל כתיב שבשבעים נפש ירדו אבותינו מצרימה (בראשית מו, כז) - "אלא עשו שהוא עובד לאלוהות הרבה כתיב ביה נפשות, אבל יעקב שהוא עובד לא-לוה אחד, כתיב ביה נפש אחת" (ויקרא רבה ד, ו). והרמ"ק בסידורו, כשהוא מבאר ברכת "תקע בשופר", מעיר: "וקבצנו יחד" - "שלא יהא פגם כקליפה מפסיק בין נשמה לנשמה והיינו שנתחייבנו". ואם ח"ו יש פסולת בישראל, הרי היא מהווה חציצה בין אדם לחברו. ולכן כשביקש יעקב לגלות לבניו את הקץ, נסתלקה ממנו שכינה יעקב חשש שמא יש במיטתו פסול, עד ש"אמרו לו בניו 'שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד' (דברים ו, ד). אמרו, כשם שאין בלבך אלא אחד, כך אין בלבנו אלא אחד" (פסחים נו, ע"א). ואף כשיש פסולת ואנו חוטאים, מ"מ כשיש אחדות מלאה, אנו מחוברים להקב"ה, "יעקב חבל נחלתו", וקיומנו מובטח, אך כשאנו מתפרדים לגמרי - הקב"ה מסתלק מעמנו.

דברים נפלאים כתב בעניין זה המשך חכמה בפרשת "בשלח", עה"פ "והמים להם חמה" (שמות יד, כט): "אם הציבור נשחתין בעבודת גילולים ועריות - על זה נאמר 'השוכן אתם בתוך טומאותם' (ויקרא טז, טז), הקב"ה נמצא איתנו על אף החטא; אך "כיון שפרצו בנימוסיות, הולכים בחרבות ובחיצים לחמוס ולגזול, ונשחתו במידות כי המה כחייתו טרף, אז נקום ינקם ה' ולא יאחר". ועל זה כתוב 'רומה על השמים... כבודך' (תהילים נ, ו), כביכול הקב"ה מסלק שכינתו מבינינו (עיי"ש ואכמ"ל).

הקב"ה אינו רוצה להסתלק מנחלתו, אדרבה מבקש הוא לשכון בישראל. "שיתף הקב"ה שמו הגדול בישראל. (משל) למלך שהיה לו מפתח של פלטרין קטנה. אמר המלך, אם אני מניחה כמות שהיא - אבודה היא. אלא הריני עושה לה שלשלת, שאם אבדה השלשלת, תהא מוכחת עליה. כך אמר הקב"ה, אם מניח אני את ישראל כמות שהם - נבלעין הן בין האומות, אלא הרי אני משתף שמי הגדול בהם, והן חיים. מה טעמא? וישמעו הכנעני וכל יושבי הארץ ונסבו עלינו והכריתו את שמנו מן הארץ, ומה תעשה לשמך הגדול' (יהושע ז, ט) - שהוא משותף בנו" (ירושלמי, תענית פ"ב, ה"ו). אם יוכרת שם ישראל, הרי על ידי כך יוכרת חס ושלוש גם שם ה'.

על היחס המיוחד שבין ישראל לרבש"ע והתלות ההדדית שביניהם, ניתן

ללמוד גם מדברי הרמב"ן בפרשת תצוה, עה"פ "וידעו כי אני ה' אלוקיהם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לשכני בתוכם" (שמות כט, מו). ואלו דבריו שם: "אם כן יש בענין סוד גדול, כי כפי פשט הדבר השכינה בישראל צורך הדיוט ולא צורך גבוה. אבל הוא כענין ישראל אשר בכך אתפאר, ואמר יהושע 'ומה תעשה לשמך הגדול'". וביארו תלמידיו: "על דרך הסוד אינו כן אלא צורך גבוה וכו', ואמר יהושע 'ומה תעשה לשמך הגדול', כלומר: אם יכריתו האויבים את שמנו - שלך גדולה משלנו, כי מה תעשה לשמך הגדול, שאם אין אנו כאן, אין אני כאן [לשון סגי נהור על רבש"ע]" (ר' הערות הרב שעוועל שם). והיינו, שרבש"ע זקוק לישראל לא פחות משאנו זקוקים לו, וקיומנו הוא צורך גבוה, משום שאם אנו לא נהיה כאן, אף לו לא תהיה דריסת רגל בעולם. שאם עם ישראל לא יהיה בעולם חלילה - "תהיה כוונת הבריאה בטלה לגמרי" (רמב"ן, דברים לב, כו).

על רקע זה מובנים דברי הנביא באיכה, "ואומר, אבד נצחי ותוחלתי מה" (ג, יח). וזהו לכאורה ביטוי של ייאוש מוחלט של הנביא, אך מיד הנביא מתעודד ואומר, "ח ל ק י ה' אמרה נפשי, על כן אוחיל לו" (שם, כד). הנביא, כביכול, נזכר שחלק ה' עמו, וה' נמצא בתוכנו, וממילא - שוב "אוחיל לו" ואקווה לישועתו (ראה דרשות בית הלוי, דרוש ח).

מלחמת האומות בישראל

כל מלחמות האומות בישראל הם סביב נקודה זו. הרמב"ם באגרת תימן מציין שהאומות נלחמו בישראל בשני אופנים: מלחמה פיזית בכלי מלחמה, ומלחמה רוחנית בלשון, מלחמה תרבות. ועל כן אומר הנביא ישעיה "כל כלי יוצר עליך לא יצלח, וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיע" (ישעיה נד, יז).

ראשית המאבק במלחמת יעקב בשרו של עשו. על הפסוק "ויאבק איש עמו" (בראשית לב, כה) מובאות בחז"ל ב' דעות: כארכי-ליסטים נדמה לו (בראשית רבה עז, ב); כתלמיד חכם נדמה לו (חולין צא ע"א). אלו הם בדיוק שני אופני המלחמה של האומות - בחרב כליסטים, ובתרבות כתלמיד חכם*.

* כיום נלחמים בנו בדרך של שלום, וכמ"ש חז"ל על "וישקהו" (בראשית לג, ד) - למה נקוד על

ובהמשך נאמר "וירא כי לא יכול לו" (בראשית לב, כו) ודרשו חז"ל, "שלא יכול (שרו של עשיו) להוציא את ישראל מייחודו של מקום". ובהמשך הפסוק דרשו "ויגע בכף ירכו", זה דורו של שמד" (בראשית רבה טז, ג). הרי מבואר שהם הצליחו במידה מסוימת להכות בנו במלחמת התרבות, שאכן מצאנו שיש מבני יעקב אשר המירו את דתם, וזה סעיף אחד מתכניתם לגרום לפירוד בתוך ישראל עצמם.

דרך אחרת של האומות היא לקעקע את "חלק ה'" שבנו, ע"י הכנסת פסולת בתוכינו, ע"י הכנסת גוים למחננו. ולכן מיד אחר מאבק יעקב עם שרו של עשיו בא מעשה דינה, ללמדנו שמגמת הגוים היא להיכנס לתוך ישראל, כדי שיהיה בהם זרע פסול. למטרה זו מוכנים שכם ואנשי עירו אף למול את עצמם, כדי לטשטש את ייחודנו. שכן "משרשי מצוה זו, לפי שרצה השי"ת לקבוע בעם אשר הבדיל להיות נקרא על שמו, אות קבוע בגופם, ולהבדילם משאר העמים בצורת גופם, כמו שהם מובדלים מהם בצורת נפשותם (ספר החינוך, מצוה ב). וע"י מעשה דינה רצו האומות להכניס פסולת בישראל ולבטל את ייחודינו. רק אחרי מעשי דינה הקב"ה משנה את שמו של יעקב ל"ישראל", ששם "אל" בתוך שמם של ישראל (ירושלמי, תענית ב, ו). אמנם המלאך קראו ישראל עוד קודם לכן, בעת המאבק, אך זה היה רק ע"י המלאך, בעוד השינוי האלוקי מופיע רק לאחר מעשה דינה.

וביאור העניין כך הוא. לאחר המאבק והמפגש עם המלאך יעקב בונה מזבח, וה' משנה את שמו לישראל: "ויקרא לו אל אלוקי ישראל" (בראשית לג, כ). ברם בחז"ל מובאים ב' ביאורים, האחת, שהקב"ה קרא ליעקב אל; והשנייה, שיעקב קרא לעצמו אל (ילקוט שמעוני בראשית, קלג). ובגמרא (מגילה יח ע"א) ובמדרש מובא, שיעקב קרא לעצמו כך, והכריז על עצמו שיש לו כוח בתחתונים כשם שלקב"ה יש כוח בעליונים. א"ל הקב"ה "אפילו חזן הכנסת (גבאי) אינו נוטל שררה לעצמו, ואתה היית נוטל שררה לעצמך. מחר בתך יוצאה ומתענה, הדא הוא דכתיב (בראשית לד, א) 'ותצא דינה'" (בראשית רבה עט, ח).

וצריך להדגיש, שמעשה דינה לא בא ליעקב כעונש, אלא שהקב"ה מעמיד

ישקוהו? ללמד שהיה עשיו אחד בפה ואחד בלב ביחסו כלפי יעקב (ספרי במדבר, פסקא סט).

את יעקב בניסיון: אתה אמור להיות ישראל, ואני אלוקי ישראל, אך לזה דרושים שני תנאים, אחדות, ושלא תהיה פסולת בישראל. העמידה בניסיון במעשה דינה הביאה את הקב"ה לשנות את שמו של יעקב לישראל בדין! קודם לכן במאבק עם המלאך היה זה שלא כדין, ורק כשעמדו בניסיון מעשה דינה ושמרו שלא ייכנס פסול בישראל - יכול הקב"ה לקיים את שמו בישראל.

מלחמתה של יין

וזה הוא הסימן לבנים. כל מאבק יון בישראל התחיל בגזרה שכל בתולה שנישאת תיבעל להגמון תחילה. כשנכנסה חנה בת מתתיהו לחופה, לא היתה מוכנה ליבעל להגמון. אמרה לאחיה, "יש לכם ללמוד משמעון ולוי, אחי דינה, שלא היו אלא שניים וקינאו לאחותם והרגו כרך כשכם, ומסרו נפשם על ייחוד של מקום, ועזרם ה' ולא הכלימם. ואתם חמשה אחים - יהודה, יוחנן, יונתן, שמעון ואלעזר - פרחי כהונה יותר ממאתיים בחור, שימו בטחונכם על המקום והוא יעזור אתכם" (אוצר המדרשים, עמ' קפה. במהדורת אייזנשטיין, חנוכה עמ' 190).

גזרת יון נועדה להכניס פסולת בישראל, וכן להפוך חלק מהיהודים למתיוונים ולאפיקורסים. ובלשון הרמב"ם, "בימי בית שני צץ המינות בישראל" (הלכות עבודת יוה"כ א, ז), שהטילו פסולת מבחוץ ופגעו באחדות מבפנים. ולכן לא מצאנו במלכויות האחרות לשון "מתכבלים", "מתפרסים", כי מלכויות אלו רצו להורגנו, ולא לפגוע בנו רוחנית, משא"כ יון רצתה להופכנו להיות כמותם. הם הצליחו במידה מסוימת, וזהו שדרשו "ויגע בכף ירכו" (בראשית לב, כו), "זה דורו של שמד". ומבחינה זו הצליחו היוונים לפגוע באחדותם של ישראל.

שני כינויי חיבה לישראל - "בנים אתם לה' אלקיכם" (דברים יד, א) ו"עבדי הם" (ויקרא כה, מב). עבד מחובר לאדוניו, הוא מחויב לעובדו ולמלא רצונו. בן מחובר בקשר הדוק יותר לאביו. בן - לא נקרא בן בגלל תנאים חיצוניים, כיבוד הורים וכו', אלא מפני שהוא בן, כי חלק מהאב נמצא בו, ואפילו אם לא יכבד הוריו, עדיין הוא נקרא בן. ובזה נחלקו ר' מאיר ורבי יהודה.

ר' יהודה סובר, ישראל קרויים בנים רק כשנוהגים מנהג בנים, ור"מ סובר, "בין כך ובין כך קרויים בנים", שנאמר "בנים לא אמון במ" (דברים לב, כ), "בנים משחיתים" (ישעיה א, ד) - והיינו טעמא שהקשר בין ישראל לה' אינו מתחיל במעשיהם של ישראל, אלא זהו קשר בלתי אמצעי, "כי חלק ה' עמו" (קידושין לו, ע"א).

ההלכה נפסקה כרבי מאיר. למחלוקת זו יש גם השלכות הלכתיות. הגר"א מעיר על ההלכה, שאסור ללוות ממומר בריבית (שו"ע יו"ד סי' קנט ס"ב), ומציין שהמקור הוא שיטת ר"מ, שהרי גם מומר חשיב בן (ביאור הגר"א שם סק"ג), ומבואר שדברי ר"מ הם הלכה פסוקה, ובין כאשר ישראל נוהגים מנהג בנים ובין שאינם נוהגים בנים, מתייחסים אליהם כבנים, בבחינת "ישראל... אע"פ שחטא ישראל הוא" (סנהדרין מד, ע"א).

לאור כל זה תובן הגזרה "כתבו לכם על קרן השור אין לכם חלק באלוקי ישראל".

ליוונים הפריע בעיקר ה"חלק" המיוחד שיש לנו, ורק לנו, בהקב"ה, היחס של אב לבן. זה שאנו "עבדי ה'" לא הפריע להם כל כך, כי גם ליוונים יש אלוהים מיוחדים להם. "כי כל העמים ילכו איש בשם אלוקיו, ואנחנו נלך בשם ה' אלוקינו לעולם ועד" (מיכה ד, ה); אך רכיב זה שחלק של ה' נמצא בנו, זה דבר שהאומות אינן יכולות לקבל. ועל כן התריסו היוונים כלפי ישראל, שאמנם יכולים אתם להמשיך להאמין באלוקי ישראל, אך עליכם לכתוב שאין לכם חלק באלוקי ישראל, לבטל את המעמד המיוחד שיש לכם, לטענתכם. ולכן בתפילת "על הניסים" מודגש דווקא עניין הבנים, "ואחר כן באו בניך לדביר ביתך", וכן בתפילת מנחה של שבת אנו אומרים "יכירו בניך וידעו", ללמדך שזהו מהות הניצחון על מלכות יון: הדגשת בחינת "הבנים", הנושאים בתוכם חלק מן ה"אב" כקשר בלתי ניתן להפרדה. אכן אין זו גזרה שולית, אלא סלע המחלוקת בין יון לישראל משום שהם "חלק ה' עמו".

המעין במסכת שבת בסוגיא של זמן הדלקת נר חנוכה, ימצא שם לשון חריגה. זמנה "עד שתכלה רגל מן השוק, ועד כמה? אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן, עד דכליא ריגלא דתרמודאי" (כא, ע"ב). ומי הם התרמודאי?

בגמרא יבמות שנינו, "עתידין ישראל דעבדי יומא טבא כי חרבי תרמוד" (י, ע"א), ופירש רש"י, "ממזרים הם ומיטמעים בישראל ופוסלים אותן" (ד"ה יומא טבא). ומבאר ר' צדוק מלובלין זצ"ל, "וזה סוד שמעתי... עד שיכלה עירבוב הפסולים מבני נכר... שהיה ע"י התרמודאי", שנרות חנוכה יודלקו עד שיפסיקו הגוים לנסות לערב פסולים בישראל, והיינו - שנרות החנוכה מציינות את עניין הטהרה וחוסר הפסול בישראל" (רסיסי לילה, אות נז עמ' 168).

תלות זו בין ישראל להקב"ה מבוארת גם בפרשת התוכחה: "את ה' האמרת... וה' האמירך היום להיות לו לעם סגולה... ולתתך על יוֹן על כל הגוים... ולהיותך עם קדש" (דברים כו, יז-יט). אם אנו מקיימים את חלקינו ושומרים על אחדות ומונעים חדירת פסולים לכלל ישראל, הקב"ה מבטיחנו, שירומם אותנו מעל כל הגוים. ודרשו חז"ל על הפסוק "על יוֹן על כל הגוים" - "מה שמן אין יכול להתערב... אף ישראל". דבר אחר, מה השמן הזה אפי' אתה נותן אותו בכמה משקים נעשה עליון - כך ישראל עליון על כל האומות כמ"ש (דברים כח, א) 'ונתנך ה' אלוקיך עליון' (דבר"ז, ג). ויפה ציין השפת אמת, "עליון" - נוטריקון על יוֹן, ומלחמת יון מגמתה להתערב בתוכנו ומגמתנו להיות על יוֹן, ולא להתערב בה (שפת אמת, חנוכה תרסא, ד"ה איתא במדרש). ובזאת תובן דרשת חז"ל, "ע"פ "מפלטי מאויבי אף מן קמי תרוממני מאיש חמס תצילני", "תרוממני" - מיון... 'חמס'... מאדום" (מדרש תהילים יח, מט): הניצחון על יוֹן מגמתו להתרומם, ולא להטיל פגם ב"חלק ה' עמו".

י"ג מידות ומעוז צור

האחרונה בי"ג מידות הרחמים היא "ונקה לא ינקה" (שמות לד, ז; במדבר יד, יח). על ניגוד זה מובא בשם האר"י - "אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו" (ע"פ אבות פ"ד כ. מובא בשפת אמת, חנוכה תרל"ט, ד"ה הרואה). וצ"ע - מה הקשר בין המשנה באבות לענייננו?

והנה את י"ג המידות אנו מפסיקים במילה "ונקה", לפי שרש"י פירש

* בירושלמי (כלאים א, ז) דרשו, "עץ זית לא מקבל הרכבה", ולכן הזית מצייין טהרה, ללא תרכובת.

שם, "ונקה" - לשבים, 'לא ינקה' - לשאינן שבים", כלומר ש"לא ינקה" אינו מי"ג מידות של רחמים. אך ברמב"ם מובאת שיטת פרשני ספרד, ש"ונקה לא ינקה" הרי היא מידה אחת בכלל י"ג מידות של רחמים. הרמב"ם מתבסס על הנביא ירמיה, "כי אעשה כלה בכל הגוים... ואתך לא אעשה כלה ויסרתיך למשפט ונקה לא אנקך" (ירמיהו מו, כח), והיינו שישראל ייענשו, אך לא תהיה בהם כליה. ופירש שם רש"י, "ונקה" לשון טיאוט והשמד, מלשון ינוקו מן העולם, רוצה לומר שישראל יהיו קיימים לעולם. וז"ל הרמב"ם בתשובות:

ויש מי שמונה אותם יחד מדה אחת ואומר שהם מדה אחת ומבאר כוונתם שהוא יתעלה לא יעקור מן השורש ולא יעשה כלה... רוצה לומר לא אעקורך מן השורש בעונש, וכאילו הוא אומר שהוא יתעלה כאשר יענוש לא יעשה כלה (ש"ת הרמב"ם, סימן רסז).

וזה שכתב הירושלמי, לעולם שם ה' בתוך ישראל, ומשום כך לא ייתכן שנתכלה מן העולם; ברם האומות נלחמים בנו, דווקא משום ששם ה' בתוכנו. וכן כתוב בתהילים, "אמרו לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד, כי נועצו לב יחדו על יך ברית יכרתו" (פג, ה-ו), היינו שמלחמתם בנו היא בעצם מלחמה נגד שם ה'. לפירוש זה "ונקה לא ינקה", משמעו כמ"ש ירמיה, שישראל לא ינוקו מן העולם, וזו מידת רחמים; אבל לאומות העולם הקב"ה ממתין עד שתתמלא סאתם ומכלה אותם מן העולם.

אולם האר"י ז"ל דורש את הצירוף "ונקה לא ינקה", "אל תסתכל בקן - קן אלא במה שיש בתוכו". האר"י רומז לשם הוי"ה, שכן במילים "ונקה לא ינקה" אם נסיר מהן את ה"קן" "קן" נקבל שם הוי"ה, והוא מידת הרחמים: כיון ששם ה' בתוכנו, לא ייתכן שנתכלה; וכמ"ש בירושלמי, "ומה תעשה לשמך הגדול" שנמצא בתוכנו!

לזה כיוון בעל הפיוט "מעוז צור", כשהוא פייט "יוונים נקבצו עלי... ופרצו חומות מגדלי". במשנה מבואר, שהיוונים פרצו בסורג שבמקדש, שנועד להפריד בין ישראל לאומות, י"ג פרצות כנגד י"ג מידות של רחמים, וכנגד זה תיקנו חכמים י"ג השתחויות כנגד י"ג הפרצות (מידות ב, ג). לכן

אנו אומרים ב"על הניסים" "ולך עשית שם גדול וקדוש בעולמך, ולעמך ישראל עשית תשועה גדולה ופורקן כיום הזה", שע"י התשועה גם שם ה' ניצל, וגם לעמך ישראל היתה תשועה. ולפירוש זה מבואר הפסוק, "ואתכם לקח ה'... להיות לו נחלה כיום הזה" (דברים ד, טו). רוצה לומר, שעניין זה ברור כשמש, כיום הזה, שאנו חלק ה'. ואחרי ניצחון יון הוברר שאנו ממשיכים להיות חלק ה', ואנו קשורים בה' וה' קשור בנו, ולכן הניצחון הוא כפול - לה' ולישראל.

וזה שמסיים הפייטן "ומנותר קנקנים נעשה נס לשובנים" - שהנותר מה"קנקן", היינו שם ה', הנותר לאחר שהסרנו את הקנקן מהמידה "ונקה לא ינקה" - מכוחו נעשה הנס הגדול לישראל, כי ה' שנמצא בתוכנו הוא הביטחון, שה"מפתח הקטן" - עם ישראל - "לא יאבד" (וראה בספרי 'מדרכי הפרשה' בפניני הגר"א פרשת שמות).

סיכום

חג חנוכה מציין את מעמד המיוחד של ישראל באומות. השמן אינו מתערב בנוזלים אחרים, אדרבה הוא צף עליהם והוא מעניק אור כלפי חוץ; כך ישראל - כעם אחד ללא פסול בתוכם - שומר על ייחודו ואינו מתערב באומות, ודווקא בשל כך הוא משמש אור לגויים. בעתיד יכירו כולם ויאמרו, "לכו ונעלה אל הר ה'... ויורנו מדרכיו..." (ישעיה ב, ג). אנו צריכים להיות גאים בכך, שאנו "חלק ה' עמו", ועלינו להודות בשמחה גדולה "אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלוהיו" (תהילים קמד, טו), אשרינו מה טוב חלקנו, כשם שגם הקב"ה מתגאה בנו ומשתבח, "עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו" (ישעיה מג, כא).

בהווה קיים יחס זה רק בין הקב"ה לישראל, וחז"ל הדגישו שגם הקב"ה מניח תפילין כמו עמו ישראל. בתפילין של ישראל כתוב "שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד" (דברים ו, ד), ובתפילין של הקב"ה כתוב (דבה"א י"ז, כא) "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ" (עין ברכות ו, ע"א). אולם לעתיד לבוא יבינו גם האומות את משמעות אורות החנוכה, המאירים כלפי חוץ, ויקוים בנו הפסוק "ונברכו בך כל משפחות האדמה ובורעך" (בראשית כח, יד).